

УДК 323.174(477):323.11

ПІДХОДИ ДО РЕГІОНАЛЬНОГО ПОДІЛУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО ФАКТОРА

Кристина Червеняк

*Ужгородський національний університет,
кафедра політології і державного управління
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Автором здійснено аналіз основних підходів до регіонального поділу України. Визначено, що підходи українських дослідників можуть тільки частково відповідати завданням досліджень етнонаціонального чинника. На підставі проведеного аналізу обґрунтовано авторську класифікацію областей України. Основні результати статті надалі будуть використані для дослідження регіональних проявів етнонаціонального чинника, зокрема в поліетнічних регіонах України.

Ключові слова: етнонаціональний фактор, регіон, етнічне районування, регіональний поділ, Україна.

На сучасному етапі в Україні дослідження проявів етнонаціонального чинника актуалізувалися у зв'язку з подіями на Сході та в Криму, де політизація етнічності під впливом екзогенних чинників без належного реагування з боку органів державної влади призвела до часткової втрати територіальної цілісності держави. Як бачимо, ці прояви безпосередньо впливають на функціонування державно-політичних інститутів різних рівнів, на процес національної консолідації і на суспільно-політичне життя як окремого регіону, так і цілої держави. З теоретичного погляду такі дослідження дозволяють зрозуміти глибинні мотиви і наслідки етнополітичних процесів, що відбуваються на території України. А із практичного – їхні результати сприятимуть ефективності управління вказаними процесами. Адже одним з основних завдань сучасної держави, на наше переконання, є уникнення деструктивних проявів етнонаціонального чинника саме через підвищення ефективності його управління.

Хоча варто вказати на те, що застосування тих чи інших методів етнополітичного менеджменту залежить насамперед від чіткого виділення особливих регіональних рис, від яких, у свою чергу, залежить рівень ефективності вказаних методів. З огляду на особливості предмета дослідження, такий поділ повинен містити кількісні показники, які можна було б однозначно проаналізувати і простежити їхню динаміку. Сучасні підходи до регіонального поділу України вітчизняних науковців різняться часом кардинально. Кожен дослідник зазвичай має власний, суб'єктивний, зумовлений метою і завданнями дослідження, методологічною основою чи специфікою науки, у межах якої воно проводиться, підхід.

Певний час в українському науковому дискурсі найпоширенішим підходом було виділення регіонів за історико-культурними особливостями, тобто так зване історико-етнографічне районування. Також актуальності не втрачає розмежування регіонів за економічними особливостями. Загалом, проблеми етнорегіонального поділу досліджувалися О. Рафальським та С. Матвієнковим. Власні варіанти регіонального поділу, в яких наявні окремі етнічні характеристики, є в таких дослідників, як: І. Курас, П. Надолішній, Б. Заставецький, О. Галенко, С. Римаренко, М. Багров, Р. Лозинський. Найбільш змістовно, на

нашу думку, до цього питання з позицій етногеографічного районування підійшов М. Дністрянський. Проте вказані підходи через ті чи інші причини часто втрачають актуальність, коли предметом вивчення стає етнопонаціональний чинник, а територіально дослідження обмежуються конкретним регіоном.

Метою статті є аналіз основних підходів до регіонального поділу України і виділення такого підходу, який буде актуальним для дослідження етнопонаціонального чинника на різних рівнях.

З огляду на актуальність, варто пояснити власне розуміння терміна «етнопонаціональний чинник». На нашу думку, етнопонаціональний чинник варто розглядати комплексно: як показник активності етнопонаціональної спільноти в різних сферах суспільного буття; як активний потенціал етнопонаціональної спільноти, що залежно від задоволення або незадоволення основоположних інтересів цієї спільноти, конструктивно (позитивно) або деструктивно (негативно) впливає на життя всього суспільства; збудник регіональних інтересів у багатонаціональному середовищі [1, с. 79]. Тут варто підкреслити слово «активність», бо етнопонаціональний чинник – це завжди активні дії колективного агента для захисту власних групових інтересів.

Аналіз підходів до регіонального поділу України почнемо з розгляду бачення дослідника І. Кураса. У власних працях він виділив п'ять регіонів зі специфічними інтересами й історичними особливостями:

- центральний регіон (зазнав значної урбанізації);
- східний регіон (індустріальний, що має два центри – Дніпропетровськ і Харків);
- Донбас (окремий регіон через його специфічність, «однопрофільність», «вугільне» спрямуванням економіки);
- південний регіон (специфічний насамперед через етнічну строкатість і включення до його складу особливої адміністративно-територіальної одиниці – Криму);
- західний регіон (наявна значна відмінність між його складниками – Галичиною, Волинною, Буковиною, Закарпаттям) [2, с. 139].

Науковець Б. Заставецький, урахувавши передусім питому вагу нації, що формує державу, та етнопонаціональну мозаїчність областей, виокремлює в Україні такі етнорегіональні територіальні ареали: Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька); Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька); Північно-Центральний (Житомирська, Київська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська); Східний (Донецька, Луганська, Харківська); Північно-Східний (Сумська, Чернігівська); Південний (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області й Автономна Республіка (далі – АР) Крим). Ще й додатково Карпатський регіон у цій схемі поділяється на три підрегіони: Закарпатський (Закарпатська область); Прикарпатський (Львівська й Івано-Франківська) і Північно-Буковинський (Чернівецька) [3, с. 271].

Дослідник П. Надолішній виокремлює регіони за специфікою їх управління. Він виділяє кілька груп адміністративних одиниць сучасної України із властивими їм спільними рисами, що мають враховуватися в діяльності органів влади та місцевого самоврядування. Такими є: 1) група центральних та північних областей; 2) західні області (за винятком Закарпатської та Чернівецької); 3) східні і південні області (за винятком Одеської); 4) Закарпатська, Одеська і Чернівецька області; 5) АР Крим і Севастополь [4, с. 16]. Таку ж конфігурацію регіонального поділу України пропонує С. Римаренко. Хоча за критерії для виокремлення він обрав перебіг етнокультурних і етнополітичних процесів, а також характер розселення етнічних спільнот [5, с. 74].

Науковець О. Галенко критерієм для виділення етнополітичних регіонів вважає наявність та поширення політичних ідеологій і рухів, що утворюють поруч із загальнонаціональними цінностями інтереси регіональних груп, які існують в межах інституціолизованого етносу чи нації. Він виокремлює в етнополітичному просторі України Закарпаття, Північну Буковину, Південну Бессарабію, Південний Схід, центральні та західні області, Крим [4, с. 17].

Варіант етномовного районування України пропонує Р. Лозинський. Він, серед іншого, виділяє 12 етномовних областей за такими показниками: специфіка мовного складу населення, домінування окремої мови в міжетнічних відносинах, тенденції розвитку процесу мовної асиміляції, а також ступінь поширення двомовності. Регіональний поділ виглядає так: Закарпатський (Закарпатська область), Чернівецький (Чернівецька), Галицький (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська), Волинський (Волинська, Рівненська), Поліський (Житомирська, Київська, Чернігівська області, м. Київ), Подільський (Хмельницька, Вінницька), Центральний (Черкаська, Полтавська, Кіровоградська), Північно-Східний (Сумська, Харківська), Донецький (Донецька, Луганська), Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька), Південний (Одеська, Миколаївська, Херсонська), Кримський (АР Крим) регіони [6, с. 228].

Подібно до попереднього дослідника, на етнолінгвістичному аспекті регіоналізації України робить акцент М. Багров. Він виокремлює три групи областей із приблизно однаковою часткою українців, які вважають рідною українську мову: «базова Україна» (14 областей, де понад 95% українців визнають рідною мову своєї національності), «перехідна зона» (8 областей і м. Київ, від 75% до 95%) й «етнопериферія» (Луганська, Донецька області і АР Крим, від 50% до 65%) [3, с. 271–272].

Спільним для означених підходів є те, що вони фіксують лише окремі відмінності, а виділені ними регіони характеризуються суттєвою внутрішньою строкатістю. Для уникнення подібних результатів М. Дністрянський у своєму підході послуговувався значно більшою кількістю показників. Серед них: питома вага українців та етнічних меншин, етнічна мозаїчність окремих регіонів, їх геоетнополітичне положення, особливості заселення, мовна структура населення, ступінь асиміляції й інтеграції етнополітичних спільнот, особливості їхньої політичної активності тощо. Він визначає як окремі етногеографічні райони із власною специфікою такі групи областей:

- 1) Закарпатська і Чернівецька області;
- 2) Волинсько-Галицький район (Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області);
- 3) Центральний район (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області);
- 4) Донецький район (Донецька, Луганська області);
- 5) Одеський район (Одеська область);
- 6) Центрально-Причорноморський район (Миколаївська, Херсонська області);
- 7) Дніпровсько-Харківський район (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області);
- 8) Кримський район (АР Крим) [3, с. 272].

Як бачимо, більшість вказаних підходів враховують цілісність адміністративно-територіальних одиниць сучасної України, незважаючи на деякі недоліки сучасного адміністративно-територіального устрою, на яких наголошують окремі вчені. М. Дністрянський пояснює це так: «З огляду на прикладні геоетнополітичні орієнтири і з урахуванням того, що області є певною мірою цілісними регіонами з єдиною системою регіональної політи-

ки в інформаційній, освітній, культурній та інших сферах (це значною мірою пов'язано з культурно-організаційною роллю обласного центру), усю територію кожної області було включено до одного етногеографічного району» [3, с. 274]. Це стосується не тільки етногеографічного районування, а й етнополітичного та будь-якого іншого.

На нашу думку, у дослідженнях етнонаціонального чинника варто використовувати саме останній підхід, але тільки якщо йдеться про порівняння регіонів на загальнонаціональному рівні. Коли ж йдеться про дослідження його проявів на нижчих рівнях, істотно впливає нетиповість поліетнічності України, на яку вказують окремі науковці. Нетиповість полягає в тому, що декілька областей України мають багатоетнічне й багатокультурне населення (Закарпатська, Чернівецька, Одеська області та Крим), деякі регіони можна охарактеризувати як фактично моноетнічні із двомовною культурою, а деякі – як біетнічні з мовною (російськомовною) культурою (Східна та Південна Україна) [7, с. 105]. Регіони у вказаних підходах занадто укрупнені, що заважає їх детальному вивченню. Наприклад, М. Дністрянський відносить Закарпатську і Чернівецьку області до одного регіону, але під час вивчення проявів етнонаціонального чинника цей регіон все ж доведеться поділити хоча б на дві частини через різний набір і кількість етнонаціональних спільнот, які взаємодіють між собою.

Особливістю, на яку варто звертати увагу під час формування етнічного районування України, є те, що таксономічні одиниці на даний час раціонально не можуть бути меншими, ніж територія окремої області, адже, як вже зазначалося вище, область є єдиним цілісним регіоном з окремою системою управління та регіональною політикою. Припускаємо, що в майбутньому, після завершення процесу децентралізації і формування дієздатних об'єднаних територіальних громад, можна буде перенести вказані таксономічні одиниці на нижчий рівень.

Ми говоримо про таксони або таксономічні одиниці і районування, хоча це терміни з географічної науки, заради зручності. Якщо політологічний термін «регіоналізація» означає загалом «перерозподіл повноважень», то «районування» краще відповідає нашому завданню, адже це різновид систематизації території дослідження, поділ її на рівнозначні частини (таксони), які відповідають одночасно критерію специфіки й єдності [6, с. 222].

На цій основі ми пропонуємо не новий підхід до регіонального поділу України, а свого роду класифікацію, групування областей України для вивчення проявів етнонаціонального чинника на регіональному і нижчих рівнях як усередині виділених груп областей, так і між собою. Взявши до уваги проаналізовані підходи до етнічного районування, наявний адміністративно-територіальний поділ, нетиповість поліетнічності України, з урахуванням результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 р. (бо інших репрезентативних кількісних показників, які б охопили все населення, у нас зараз немає) *регіони України за питомою вагою і співвідношенням титульного етносу та національних меншин можна умовно поділити на такі три групи:*

1) *переважно моноетнічні*, де питома вага титульного етносу більша за 90% від загальної кількості населення регіону (Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області);

2) *переважно біетнічні*, де питома вага титульного етносу менша за 90% від загальної кількості населення регіону, а питома вага єдиної національної меншини (в Україні такою меншиною є росіяни), яка становить понад 2% населення, – приблизно 10% (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Сумська, Харківська, Херсонська області);

3) переважно поліетнічні, де питома вага титульного етносу менша за 90%, а питома вага кількох національних менших (понад 2% населення) становить приблизно 10% (Одеська, Закарпатська, Чернівецька області та АР Крим).

Як бачимо, частка моноетнічних регіонів є найбільшою, а частка поліетнічних регіонів – найменшою. Це підтверджує тезу про нетиповість поліетнічності території України. Крім того, за висновками М. Дністрянського, близьким до нуля буде індекс етнотериторіальної мозаїчності на майже 70% території [3, с. 223], а понад 50% території держави відзначаються мінімальною етнічною мозаїчністю [3, с. 218].

Також варто зазначити, що після подій 2013–2014 рр. і з початком вимушеної міграції громадян (зокрема, представників етнонаціональних спільнот) за межі усталених регіонів проживання виникла тенденція до етнорегіонального перерозподілу населення, що може посприяти більш плавному переходу регіональних ідентичностей, а також інтеграції українського суспільства. Наприклад, Сумська область, віднесена нами до переважно біетнічних регіонів, перебуває на стику класифікації, бо співвідношення українців і росіян, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., становить тут 88,8% до 9,4% відповідно. Щоб простежити зміну або сталість перебування даного регіону у вказаній групі класифікації, потрібні дані ще одного перепису населення. Адже статистика Міністерства соціальної політики щодо внутрішньопереміщених осіб не містить даних про етнонаціональну приналежність переселенців із Криму і Донбасу.

Проте актуальність саме такої класифікації можна простежити на прикладі виділених поліетнічних регіонів України. Особливістю останніх є високий рівень етнічної мозаїчності населення, множинність і стійкість ареалів компактного розселення етнонаціональних спільнот, висока інтенсивність міжетнічних відносин та етнополітичних процесів. Останнє пояснюється великою кількістю різних національних меншин, які в межах регіону повинні узгоджувати свої інтереси і задовольняти свої потреби.

В Одеській області, за результатами перепису населення 2001 р., тільки 62,8% населення вважають себе українцями. Тут у міжетнічних відносинах взаємодіють між собою 9 етнонаціональних спільнот, які становлять не менше 0,2% від загальної кількості населення, зокрема 5, які становлять не менше 1%. У Закарпатській області частка українців становить 80,5% населення, а взаємодіють між собою 7 етнонаціональних спільнот, які становлять не менше 0,2% від загальної кількості населення, серед яких 5, які становлять не менше 1%. У Чернівецькій області взаємодіють між собою також 7 етнонаціональних спільнот, які становлять не менше 0,2% від загальної кількості населення, серед них 4, які становлять не менше 1%. Крим – єдиний регіон, де титульний етнос перебуває в меншості. Тут у міжетнічних відносинах представлені 10 етнонаціональних спільнот, які становлять не менше 0,2% від загальної кількості населення, серед них 4, які становлять не менше 1% [8].

Ареали компактного розселення етнонаціональних спільнот у більшості біетнічних регіонів зменшуються, а в поліетнічних регіонах, навпаки, відзначаються стійкістю. За словами М. Дністрянського, «впродовж післявоєнного періоду частка компактних ареалів у межах території сучасної України, особливо в її внутрішніх районах, де неукраїнське населення становить абсолютну чи відносну більшість, внаслідок депортацій, міграції, часткової асиміляції та геополітичних змін зменшилась. У сучасних умовах така тенденція більш характерна для східних і південно-східних районів. Водночас прикордонні західні і південно-західні райони компактного розселення угорців, румунів, молдаван здебільшого залишаються стійкими» [3, с. 223]. На сучасному етапі сюди можна додати і кримських татар, ареали розселення яких відзначаються стійкі-

стю, незважаючи на вимушену міграцію частини представників цього народу на материкову Україну після анексії Криму Росією.

З огляду на все викладене вище, можна зробити висновок, що залежно від специфіки проявів етнопонаціонального чинника проаналізовані підходи українських дослідників можуть тільки частково відповідати основним завданням такого роду досліджень. Хоча, на нашу думку, підхід М. Дністрянського є актуальним, бо враховує більшу кількість різноманітних етнічних характеристик. І, що не менш важливо, зі зміною фактичного статусу деяких регіонів України після подій 2013–2014 рр. цей підхід не втратив своєї актуальності, що вказує на його багатопрофільність. Якщо потрібно дослідити етнопонаціональний чинник на прикладі конкретної етнопонаціональної спільноти в конкретному регіоні, то ми все-таки пропонуємо вважати кожен регіон окремих регіонів, а також групувати їх за питомою вагою і співвідношенням титульного етносу та національних меншин. У такому разі області-регіони можна умовно поділити на три групи: 1) переважно моноетнічні; 2) переважно біетнічні; 3) переважно поліетнічні.

Надалі основні результати з даної статті і запропонована класифікація будуть використані для аналізу конструктивного та деструктивного впливу етнопонаціонального чинника в регіональному розрізі. Зокрема, під час дослідження прояву останнього у виділених поліетнічних регіонах, бо міжетнічні відносини й етнополітичні процеси в них є найбільш яскравими, але водночас і «крайніми» формами прояву етнопонаціонального чинника в Україні. Зазначена класифікація може також враховуватися під час формування державної політики щодо тих чи інших областей України. Адже методи, використані в переважно моноетнічних регіонах, зазвичай не підходять для управління в біетнічних, а особливо в поліетнічних регіонах.

Список використаної літератури

1. Червеняк К. Етнопонаціональний фактор як об'єкт наукового дослідження. Держава і право: збірник наукових праць. Серія «Політичні науки». К., 2016. Вип. 73. С. 73–80.
2. Рафальський О. Етнополітична регіоналізація України. Наукові записки Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К., 2011. Вип. 2 (52). С. 135–148.
3. Дністрянський М. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 490 с.
4. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: монографія / М. Панчук, В. Свух, В. Войналович, В. Котигоренко та ін.; голова ред. колегії Ю. Левенець. К.: Інститут політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.
5. Римаренко С. Етнопонаціональний фактор територіальних трансформацій в Україні. Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство: конференція українських випускників програм наукового стажування в США (Львів, 18–21 вересня 2003 р.). Київ, 2003. С. 73–74.
6. Лозинський Р. Етномовне районування України. Вісник Львівського національного університету. Серія «Географічна». Львів, 2009. Вип. 36. С. 222–229.
7. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. К.: НІСД, 2011. 336 с.
8. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. / Державний комітет статистики України. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 10.12.2017).

**APPROACHES TO THE REGIONAL DIVISION OF UKRAINE
IN THE STUDY OF THE ETHNONATIONAL FACTOR**

Krystyna Cherveniak

*Uzhhorod National University,
Department of Political Science and Public Administration
Universytetska str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

The author analyzes main approaches to the regional division of Ukraine. It is determined that approaches of Ukrainian researchers only partly may correspond to the tasks of ethnonational factor's research. Based on done analysis, author's classification of the regions of Ukraine is substantiated. The main results of this article further will be used for the research of regional manifestations of the ethnonational factor, particular, in polyethnic regions of Ukraine.

Key words: ethnonational factor, region, ethnic zoning, regional division, Ukraine.